

*Поступна О.В., д.держ.упр., проф., ННВЦ НУЦЗ України, м. Харків,
ORCID: 0000-0002-0622-0966*

*Postupna O., Doctor of Science in Public Administration, Professor,
Associate Professor of the Department of Management of Educational-
scientific-production center, National university of civil defence of Ukraine,
Kharkiv*

РЕГІОНАЛЬНІ ОСВІТНІ СИСТЕМИ ЯК ОБ'ЄКТ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

REGIONAL EDUCATIONAL SYSTEMS AS AN OBJECT OF PUBLIC ADMINISTRATION

У статті здійснено комплексне дослідження регіональних освітніх систем як об'єкту публічного управління через з'ясування їх ролі, яку вони відіграють як в цілому у суспільстві, так і для окремої людини та регіону. З'ясовано, що роль освіти в забезпеченні розвитку регіону є багатовимірною, яку можна розглядати відповідно до напрямів взаємодії регіональної освітньої системи з іншими підсистемами регіону, серед яких головними можна визначити політичну, економічну, соціально-духовну, науково-інноваційну підсистеми територіального управління. Рівень розвитку регіональної освітньої системи відображає динамічний аспект соціально-економічного статусу людини, від рівня освіченості якої, її життєвої позиції в системі суспільних відносин залежить загальний розвиток регіону.

З'ясовано, що публічне управління регіональними освітніми системами здійснюється органами публічної влади на певній території із залученням представників бізнесу та інститутів громадянського суспільства щодо впорядкування, збереження та розвитку освіти в регіоні, що представлена сукупністю елементів (складниками, рівнями, стандартами освіти; освітніми програмами, кваліфікаціями; учасниками освітнього процесу; закладами освіти та іншими суб'єктами освітнього процесу; нормативно-правовими актами та ліцензійними умовами; органами управління в сфері освіти), функціонування якої спрямовано на забезпечення розвитку людського капіталу в регіоні шляхом надання населенню освітніх послуг, чим і забезпечується стабільний розвиток території.

Ключові слова: *публічне управління, органи публічної влади, регіон, регіональні освітні системи, підсистеми територіального управління, роль освіти, компетенції, знання, людський капітал.*

The article conducts a comprehensive study of regional educational systems as a subject of public administration by clarifying their role, which they play both in society as a whole and for an individual and region separately. It has been found that the role of education in ensuring regional development is multidimensional, which can be considered in accordance with the directions of interaction of the regional educational system with other subsystems of the region, among which the main ones can be identified as political, economic, socio-spiritual, scientific-innovative subsystems of territorial management. The level of development of the regional educational system reflects the dynamic aspect of the socio-economic status of a person, from the level of education of which, their life position in the system of social relations, the overall development of the region depends.

It has been found that public administration of regional educational systems is carried out by public authorities in a certain territory with the involvement of representatives of business and civil society institutions regarding the organization, preservation, and development of education in the region, which is represented by a set of elements (components, levels, education standards; educational programs, qualifications; participants in the educational process; educational institutions, and other subjects of the educational process; regulatory acts, and licensing conditions; management bodies in the field of education), the functioning of which is aimed at ensuring the development of human capital in the region by providing educational services to the population, thus ensuring the stable development of the territory.

Keywords: *public administration, public authorities, region, regional educational systems, territorial management subsystems, role of education, competencies, knowledge, human capital.*

Постановка проблеми. З 90-х років ХХ ст. українська освіта увійшла у період реформування, яке є необхідним і правомірним. У рамках проведення реформування освіти так і не вдалось вирішити багато проблем, які по суті виходять за межі трансформації галузі. Зокрема, у процесі розвитку система освіти приходить у протиріччя до потреб розвитку науки і виробництва. Перехід до нових технологій, нових засобів комунікації, систем управління людьми потребують корінних змін у підходах до викладання нових знань. У той же час, сучасне виробництво не завжди забезпечується підготовленими спеціалістами, які володіють необхідними знаннями та мають достатній практичний досвід. Існуюче освітнє середовище зазнає значних перетворень, що знаходять своє відображення в змінах техніко-економічного, організаційно-соціального та управлінського характеру.

Разом з тим, у межах країни економічне зростання супроводжується диспропорціями в регіональному розвитку, збільшенням нерівності в доходах населення, які прямо чи опосередковано залежать від рівня освіти, також саме як фінансова доступність громадян впливає на можливість отримувати якісні освітні послуги. Тож, розвиток регіональних освітніх систем, адекватних особливостям освітніх потреб і специфіки регіонального ринку праці, є

значним ресурсом інноваційних змін у розвитку освіти країни. Їх можна розглядати як цілеспрямовані системи, що здатні до самозбереження та самоорганізації на основі можливостей і переваг сучасного інформаційного суспільства.

Особливості існуючих в Україні механізмів публічного управління освітою як на національному, так і на регіональному рівнях, здебільшого ускладнюють процес вирішення проблем, що накопичувались роками в цій сфері. Тому пошук відповідей на поставлені питання має теоретичне й практичне значення. Це обумовлює актуальність напрямку дослідження регіональних освітніх систем як об'єкту публічного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні уявлення проблеми державного управління освітою висвітлено в роботах М. Ажажі, В. Бесчастного, Л. Белової, М. Білінської, В. Бульби, Л. Гаєвської, Л. Грень, Н. Діденко, С. Домбровської, Н. Колісніченко, В. Кременя, І. Лопушинського, В. Лугового, Р. Науменко, Л. Паращенко, Л. Полякової, С. Хаджирадевої, Л. Хижняк, С. Шевченка, В. Шведун, І. Шпекторенко та ін. Методологічне осмислення процесу регіоналізації як тенденції розвитку сучасних освітніх систем, виділення структурно-організаційного та змістовно-процесуального аспекту проблематики присвячено науковій праці таких авторів, як: Л. Андрюхіна, О. Антонова, С. Гончаренко, М. Дарманський, Г. Єльнікова, Р. Капченко, Б. Качур, Є. Красняков, П. Куделя, П. Кухарчук, М. Лалакулич, Т. Лукіна, В. Лунячек, А. Мазак, Ю. Мазур, І. Медведєв, О. Тягушева, Я. Федан та ін. Теоретико-методологічні аспекти розвитку освітніх систем на рівні регіону, особливості управління ними аналізуються у наукових дослідженнях Н. Білик, Л. Ващенко, А. Шевчука та ін. Позитивно оцінюючи наукові здобутки вчених, слід зазначити, що досі відсутнє комплексне дослідження регіональних освітніх систем як об'єкту публічного управління.

Постановка завдання. Мета статті – провести комплексне дослідження регіональних освітніх систем як об'єкту публічного управління; з'ясувати роль регіональних освітніх систем у суспільстві, регіону та для окремої людини відповідно до напрямів їх взаємодії з іншими підсистемами регіону.

Виклад основного матеріалу. Перш, ніж розпочати розгляд регіональних освітніх систем як об'єкту публічного управління, зазначимо, що першою наукою, в якій освіта стає предметом дослідження, є звичайно педагогіка. В ній освіту спочатку ототожнювали з поширенням та засвоєнням особистістю певної системи наукових знань, пізніше розглядали як процес, результат, соціокультурний інститут, найбільш загальне педагогічне поняття, яке означає одночасно і соціальне явище, і педагогічний процес, а також як духовне обличчя людини, яке складається під впливом моральних і духовних цінностей [3; 5; 7]. Сьогодні освіта є фундаментальним явищем і процесом у

житті кожної людини та суспільства, вона виступає специфічною галуззю суспільного життя, складовою суспільного прогресу та завжди привертає увагу науковців до дослідження її ролі, значення, впливу на формування і розвиток людини в процесі цілеспрямованої діяльності суспільства.

Останнім часом все частіше в усьому світі значна увага приділяється формуванню, розвитку та раціональному використанню саме людського капіталу. При цьому людський капітал частіше визначають як соціально-економічну категорію, що включає знання, вміння, навички, компетенції людей, які отримуються переважно шляхом навчання та професійного досвіду. Проте слід розуміти, що термінологічна конструкція «людський капітал» є складною і багатогранною. Це підтверджується необхідністю цього явища для суспільного розвитку як самостійного економічного ресурсу, фундаменту зростання ВВП за рахунок використання здобутків науково-технічного прогресу. Втім, щоб зробити людський капітал якісним, необхідно вкласти значні інвестиції в підготовку й розвиток людини-фахівця. Віддачу від такого роду вкладень можна побачити через значний проміжок часу у вигляді якісних людських ресурсів, які мають загальноосвітні та вузькоспеціалізовані знання і компетенції [2; 9].

Варто зауважити, що знання і компетенції людина отримує насамперед через освітні інституції, які мають певну територіальну обмеженість. З цієї причини О. Лебедев виділяє національні, регіональні, муніципальні та локальні системи освіти, які мають такі загальні ознаки, як: керованість (наявність органу управління), реалізація освітніх (загальних, професійних, спеціальних, додаткових) програм, стабільність результатів освітньої діяльності [8]. Він наголошує, що факторами, які визначають розвиток освітньої системи, є – соціальне замовлення, освітнє середовище та потенціал самої системи освіти. У цьому контексті зрозуміло, що освітні системи мають задовольняти запити різних груп населення на певній території, чим і забезпечується накопичення людського капіталу в державі та її регіонах, які є різними за розміром своєї території, чисельністю населення, природно-кліматичними умовами, масштабами, якістю і напрямками використання виробничих, природних та трудових ресурсів та іншими соціально-культурними факторами (ступеню урбанізації, освіченості населення, наявністю наукових установ та ін.). Відтак, освітні системи у кожному регіоні мають свої специфічні особливості, їх розвиток здійснюється шляхом інвестування освіти, що і забезпечує розвиток інтелектуальних здібностей людини та створює можливості для їх реалізації передусім у професійній діяльності.

Щодо ролі освіти в забезпеченні розвитку людського капіталу в регіоні, то слід зазначити, що один із перших, хто звернувся до даної проблематики в сучасній Україні, є А. Шевчук. Він вважає, що «регіональна освітня система відіграє формуючу роль таких регіональних підсистем, як регіона-

льний ринок праці, регіональна інноваційна система, регіональна наукова система, оскільки основними елементами цих систем є людський капітал, який генерує нові ідеї та починання, що напряму залежить від освіти економічно активного населення регіону та здатності його продукувати новий інноваційний продукт» [11]. Пізніше, Н. Білик зазначила, що ціллю освітньої системи регіону є «задоволення попиту населення регіону на освітні послуги й попиту зі сторони економіки регіону на випускників – елементів регіональної освітньої системи» [1]. Автор стверджує, що елементами регіональної освітньої системи є територіальні мережі, що формуються на певній території з освітніх установ, і хоча їх можна вважати відокремленими з погляду попиту і пропозицій на освітні послуги та випускників, все ж таки вони є елементом економіки регіону і тісно взаємодіють з іншими підсистемами регіону. А, отже, задля покращення загального соціально-економічного стану на певній території регіональна освітня система виконує функціональну роль, яку можна визначити відповідно до напрямів її взаємодії з іншими підсистемами / сферами суспільного життя регіону.

Розглянемо більш детально взаємодію регіональних освітніх систем з підсистемами регіону. Почнемо з політичної сфери. Спочатку зазначимо, що, відповідно до термінологічного словника в сфері публічного управління, політика – це «курс або система цілей, заходів, засобів та узгоджених дій; певним чином скерована діяльність для досягнення цілей у певній сфері або галузі» [10]. Існують різні типи політики. В контексті нашого дослідження доцільним виявляється розгляд сутнісних характеристик регіональної та освітньої політики, визначення їх впливу на розвиток регіональних освітніх систем. За словами П. Щербакова, регіональна політика є сукупністю економічних і правових засад функціонування регіональних соціо-економічних систем. Автор зазначає, що регіональна політика – це також і організаційно-управлінські рішення, що спрямовані «на створення повноцінного життєвого середовища для кожного громадянина України незалежно від місця його проживання, гармонійне поєднання інтересів держави, окремих регіонів та їх адміністративно-територіальних одиниць щодо раціонального й ефективного використання їх природно-виробничого потенціалу для забезпечення динамічного й сталого розвитку зазначених регіональних і територіальних систем» [6]. Очевидно, що регіональна політика спрямована на створення умов для розвитку всіх сфер суспільного життя регіону, що досягаються шляхом узгодження дій центральної, регіональної та місцевої влади, а також інших бенефіціаріїв, зацікавлених у розвитку регіону. У такому разі регіональна політика впливає й на розвиток освітньої сфери шляхом вироблення та здійснення освітньої політики.

Зауважимо, що освітня політика – це «сфера взаємовідносин індивідів, різних соціальних груп з метою використання владних інституцій задля реалізації своїх інтересів і потреб» [7, с. 623]. Ключовим суб'єктом державної

освітньої політики в суспільстві є держава, яка виробляє свій офіційний, відносно стабільний курс щодо розвитку освіти. На рівні регіону суб'єктом освітньої політики є регіональні структури управління освітою, основним завданням яких є удосконалення/оптимізація освітньої інфраструктури, забезпечення її фінансування та матеріально-технічного оснащення; розвиток кадрового освітньо-наукового потенціалу; забезпечення соціального та фінансового захисту здобувачів освіти; регулювання регіонального ринку праці – забезпечення регіону кваліфікованими спеціалістами тощо. Діяльність регіональних структур управління освітою спрямована на організацію виконання регіональних програм з розвитку освіти. У цих програмах мають бути враховані стратегічні напрями розвитку самого регіону. До вироблення регіональної освітньої політики та впорядкування регіональних освітніх систем залучаються структури громадянського суспільства або його представники, які мають активну громадсько-політичну позицію. В той же час головним завданням регіональних освітніх систем є підготовка кваліфікованих кадрів для політичної сфери (державних службовців, політиків, управлінців та ін.) та формування політичної еліти в регіоні.

Що стосується економічної сфери, то регіональна освітня система впливає на економіку регіону як суб'єкт економічної діяльності, в результаті якої отримує прибуток (надання освітніх послуг, забезпечення здобувачів освіти місцем проживання, харчуванням тощо) та розвиває відповідну інфраструктуру (приватні заклади освіти, гуртожитки, заклади/установи громадського харчування та ін.). В той же час економічна специфіка регіону впливає на розвиток регіональної освітньої системи через попит на кваліфікованих спеціалістів із відповідним рівнем освіти, що, в свою чергу, визначає попит на освітні послуги, що в цілому сприяє формуванню спеціалізації регіональної освітньої системи. Рівень економічного розвитку регіону впливає й на попит економічно активного дорослого населення, що дає можливість визначити напрями перекваліфікації працівників, створити конкурентоспроможне середовище на ринку праці та розробити необхідні освітньо-кваліфікаційні компетенції, яким повинен володіти спеціаліст.

Такі характеристики регіональної освітньої системи в економічній підсистемі регіону, як її продуктивність і прибутковість, тісно корелюються із характеристиками соціальної підсистеми – рівень освіченості людини, її кваліфікаційні навички, ціннісні орієнтації, культура, здоров'я, рівень життя, розуміння природи тощо. Зауважимо, що термін «ціннісні орієнтації» було введено у філософський обіг ще в XIX ст. німецькими вченими В. Віндельбандом і Г. Ріккертом та трактується як «відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості на певну ієрархію життєвих цінностей, схильність у наданні переваги певним цінностям у різних життєвих ситуаціях, спосіб розрізнення особистісних явищ і об'єктів за рівнем їхньої значущості для людини» [7, с. 991]. Вони виступають важливими еле-

ментами структури особистості, є внутрішнім компонентом її свідомості та самосвідомості; відіграють активну роль у визначенні спрямованості моральної діяльності людини [4, с. 15]. Детермінантами ціннісних орієнтацій є матеріальні умови життя, рівень загальної культури, моральні принципи, переконання, схильності, здатності, здібності, особистісні смисли, система цінностей особистості, суспільства чи якоїсь окремої групи населення. Вони формуються в процесі соціалізації людини за відповідною схемою: свобода думки – гідність людини – професійна діяльність – здібність до творчого мислення – конкурентні переваги – статус людини у суспільстві.

Сучасна людина має бути соціально активною, тобто орієнтованою на вирішення завдань, які стоять перед громадою. Її соціальна активність може проявлятися у різних сферах життєдіяльності суспільства – освітній, професійній, громадсько-політичній, культурно-дозвіллевій тощо. Протягом усього життя у людини формується відносно стійка система інтересів і потреб на певну ієрархію життєвих цінностей, накопичується соціальний досвід, що впливає на її стиль мислення, спосіб життя, перебіг емоційних процесів. Отже, людина стає центрально-ключовим елементом суспільства, від якості і характеру якого залежить майбутнє соціальної системи, характер існування та розвитку соціокультурного життя. У цьому разі до освіти висувуються певні вимоги щодо розвитку особистості, які полягають у реалізації «принципу взаємної доповнюваності інваріативно-суспільної та індивідуально-варіативної освітніх частин, які є однаково необхідними для організації соціально-культурного життя (вимога забезпечується впровадженням варіативної та інваріативної складових освітніх програм); ... задоволення потреб «усебічного розвитку людини як особистості» [4, с. 18]. Все вищезазначене дозволяє стверджувати, що роль регіональних освітніх систем в забезпеченні розвитку людського капіталу у соціальній сфері полягає у виконанні двох функцій – професійної соціалізації та виховній.

Щодо науково-інноваційної сфери як одного із напрямів взаємодії регіональних освітніх систем, то можна зазначити, що в результаті науково-технічного прогресу, формування суспільства знань, цифровізації всіх сфер суспільства виникає попит на висококваліфікованих учених, дослідників, розробників – генераторів ідей, від яких залежить практичне втілення відкриттів. Основним постачальником науковців у регіоні є заклади освіти та наукові установи, в яких формується наукова інтелектуальна еліта, здатна виробляти знання, які останнім часом стають товаром, який можна зберігати, розповсюджувати, обмінювати, продавати. Однак, у наш швидко мінливий час, знання постійно змінюються, збагачуються, вони стають більш комплексними, проблемно-орієнтованими, міждисциплінарними, що змушує розширювати підготовку наукових кадрів найвищої категорії для науково-педагогічної та дослідницької діяльності в регіональних освітніх системах. У той же час, широке використання інформаційних технологій вима-

гають від людини знань принципів їх роботи, можливостей використання, їх впливу на різноманітні сфери професійної діяльності, уміння кваліфікованого їх застосування, володіння навичками роботи з програмним забезпеченням тощо.

Узагальнюючи вище зазначене можна стверджувати, що роль освіти в суспільному прогресі є складною та багатофункціональною. Зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві потребують нової освітньої парадигми, створення нової моделі освіти як системи, що самоорганізовується. Освіта впливає на цивілізаційні зміни, які в свою чергу впливають на зміни в освіті: вказують на її значимість і пріоритетність в суспільному розвитку; вносять корективи в зміст освіти, щоб підготувати людину до конкурентного середовища; відбуваються зміни самого освітнього простору. Суспільні потреби в освіті конкретизуються у головних функціях, які вона виконує, а саме в: соціальній – передача культурних цінностей, формування людського капіталу, соціалізація, підтримка соціальної стратифікації та забезпечення соціальної мобільності, соціальний контроль та профілактика соціального конфлікту; економічній – формування та вдосконалення виробничих сил, забезпечення неперервності процесу економічного зростання та адаптації людини до економічних і технологічних змін.

Висновки. Отже, у статті проведено комплексне дослідження регіональних освітніх систем як об'єкту публічного управління через з'ясування їх ролі, яку вони відіграють як в цілому у суспільстві, так і для окремої людини та регіону. З'ясовано, що роль освіти в забезпеченні розвитку регіону є багатомірною, яку можна розглядати відповідно до напрямів взаємодії регіональної освітньої системи з іншими підсистемами регіону, серед яких головними можна визначити політичну, економічну, соціально-духовну, науково-інноваційну підсистеми територіального управління. Рівень розвитку регіональної освітньої системи відображає динамічний аспект соціально-економічного статусу людини, від рівня освіченості якої, її життєвої позиції в системі суспільних відносин залежить загальний розвиток регіону.

Щодо публічного управління регіональними освітніми системами, то воно здійснюється органами публічної влади на певній території із залученням представників бізнесу та інститутів громадянського суспільства щодо впорядкування, збереження та розвитку освіти в регіоні, що представлена сукупністю елементів (складниками, рівнями, стандартами освіти; освітніми програмами, кваліфікаціями; учасниками освітнього процесу; закладами освіти та іншими суб'єктами освітнього процесу; нормативно-правовими актами та ліцензійними умовами; органами управління в сфері освіти), функціонування якої спрямовано на забезпечення розвитку людського капіталу в регіоні шляхом надання населенню освітніх послуг, чим і забезпечується стабільний розвиток території.

Список використаних джерел:

1. Білик Н. І. Теоретичні і методичні засади управління адаптивно-педагогічним проектуванням регіональних освітніх систем підвищення кваліфікації педагогічних працівників : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.06. Полтава, 2016. С. 33.
2. Бульба В. Г., Поступна О. В., Степанко О. В. Державна гуманітарна політика України щодо розвитку освіти: механізми реалізації. *Актуальні проблеми державного управління* : зб. наук. пр. Харків : Вид-во Хар-РІ НАДУ «Магістр», 2013. № 2 (44). С. 7-13.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : «ЛИ-БІДЬ», 1997. 366 с.
4. Державна політика і управління в освіті : підручник; термінологічний словник / А. Є. Тамм, О. В. Радченко, О. В. Поступна. Харків : Вид-во Асоціації докторів наук державного управління, 2011. 272 с.
5. Державне управління у сфері освіти: глосарій з дисциплін магістерської програми за спеціальністю «Державне управління в сфері освіти» / авт. кол. : Н. Г. Протасова, В. І. Луговий, Ю. О. Молчанова та ін. ; за заг. ред. Н. Г. Протасової. Київ : НАДУ, 2013. 48 с.
6. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. С. 538.
7. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
8. Лебедев О. Е. Управление образовательными системами: теория и практика. Уч.-метод. пособ. Санкт-Петербург : Отдел оперативной полиграфии НИУ ВШЭ – СПб, 2011. 108 с.
9. Поступна О. В. Механізми публічного управління регіональними освітніми системами в Україні : дис. ... док. наук з держ. управління : 25.00.02 ; Нац. ун-т цивільного захисту України. Харків, 2021. 485 с.
10. Публічне управління : термінол. слов. / уклад. : В. С. Куйбіда, М. М. Білинська, О. М. Петроє та ін. ; за заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, О. М. Петроє. Київ : НАДУ, 2018. С. 116.
11. Шевчук А. В. Інноваційний розвиток регіональних освітніх систем : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.05. Черкаси, 2014. С. 36.

References:

1. Bilyk N. I. Teoretychni i metodychni zasady upravlinnia adaptyvno-pedahohichnym proektuvanniam rehional'nykh osvitnikh system pidvyschennia kvalifikatsii pedahohichnykh pratsivnykiv [Theoretical and methodical principles of management of adaptive and pedagogical design of regional educational systems of professional development of pedagogical workers]: dys. ... d-ra ped.

nauk : 13.00.06. Poltava, 2016. S. 33.

2. Bul'ba V. H., Postupna O. V., Stepanko O. V. Derzhavna humanitarna polityka Ukrainy schodo rozvytku osvity: mekhanizmy realizatsii [State humanitarian policy of Ukraine regarding the development of education: implementation mechanisms]. *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia : zb. nauk. pr.* Kharkiv : Vyd-vo KharRI NADU «Mahystr», 2013. № 2 (44). S. 7-13.

3. Honcharenko S. Ukrains'kyj pedahohichnyj slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv : «LYBID'», 1997. 366 s.

4. Derzhavna polityka i upravlinnia v osviti : pidruchnyk; terminolohichnyj slovnyk [State policy and management in education: a textbook; terminological dictionary] / A. Ye. Tamm, O. V. Radchenko, O. V. Postupna. Kharkiv : Vyd-vo Asotsiatsii doktoriv nauk derzhavnoho upravlinnia, 2011. 272 s.

5. Derzhavne upravlinnia u sferi osvity: hlosarij z dystsyplin mahisters'koi prohramy za spetsial'nistiu «Derzhavne upravlinnia v sferi osvity» [Public administration in the sphere of education: glossary of disciplines of the master's program in the specialty "Public administration in the sphere of education"] / avt. kol. : N. H. Protasova, V. I. Luhovyj, Yu. O. Molchanova ta in. ; za zah. red. N. H. Protasovoi. Kyiv : NADU, 2013. 48 s.

6. Entsyklopedychnyj slovnyk z derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedic dictionary of public administration] / uklad. : Yu. P. Surmin, V. D. Bakumenko, A. M. Mykhnenko ta in. ; za red. Yu. V. Kovbasiuka, V. P. Troschyns'koho, Yu. P. Surmina. Kyiv : NADU, 2010. S. 538.

7. Entsyklopediia osvity [Encyclopedia of education] / Akad. ped. nauk Ukrainy ; hol. red. V. H. Kremen'. Kyiv : Yurinkom Inter, 2008. 1040 s.

8. Lebedev O. E. Upravlenye obrazovatel'nymy systemamy: teoriya y praktyka [Management of educational systems: theory and practice]. Uch.-metod. posob. Sankt-Peterburh : Otdel operativnoj polyhrafyy NYU VShE – SPb, 2011. 108 s.

9. Postupna O. V. Mekhanizmy publicjnoho upravlinnia rehional'nymy osvitnimy systemamy v Ukraini [Public administration mechanisms in regional educational systems in Ukraine] : dys. ... dok. nauk z derzh. upravlinnia : 25.00.02 ; Nats. un-t tsyvil'noho zakhystu Ukrainy. Kharkiv, 2021. 485 s.

10. Publichne upravlinnia: terminol. slov. [Public administration: terminol. dict.] / uklad. : V. S. Kujbida, M. M. Bilyns'ka, O. M. Petroie ta in. ; za zah. red. V. S. Kujbidy, M. M. Bilyns'koi, O. M. Petroie. Kyiv : NADU, 2018. S. 116.

11. Shevchuk A. V. Innovatsijnyj rozvytok rehional'nykh osvitnikh system [Innovative development of regional educational systems] : dys. ... d-ra ekon. nauk : 08.00.05. Cherkasy, 2014. S. 36.